

עמק הלכה

שאלות ותשובות בעניני רפואה
חלק ב'

העורך:

ד"ר אברהם שטינברג

סכנות בתי חולים

בדין החזרת זקן בשבת מבית חולים לבית אבות

זקן שאושפז בבית חולים בגלל מחלה חריפה, והטיפול הדרוש להבראתו מהמחלה החריפה הסתיים בשבת, האם מותר להחזירו בשבת לבית האבות? היסוד העובדתי הנוגע לשאלה זו הוא החשש שהזקן עלול להידבק במחלות זיהומיות השכיחות בבית חולים, וכן עלולה שהייתו המיותרת במקום זר לו להחמיר את מצבו הנפשי.

האם יש בנתונים אלו הצדקה לחלל עבורו שבת באסור דאורייתא או באיסור דרבנן?

בשאלה הלכתית חדשה זו דנו שלשה רבנים: הרב פרופ' נחום לאם שליט"א, נשיא ישיבה אוניברסיטה בניו יורק, הרב אליעזר שפירא זצ"ל, חבר בית הדין הרבני הגדול, בירושלים, הרב אליעזר יהודה וולדינברג, שליט"א, לשעבר חבר בית הדין הרבני הגדול בירושלים, ומחבר שו"ת ציץ אליעזר.

הרב פרופ' נחום לאם

נשאלתי ממנכ"ל של אחד מבתי האבות המפוארים בארה"ב, המאוכלס מאות זקנים וזקנות, רובם ישראל ומיעוטם שומרי מצוות, מה הדין בזקן חולה שאושפז בבית"ח והגיע קץ שהותו שם בשבת או ביו"ט, האם מותר להסיעו בחזרה לבית האבות ביום קדוש. סיבת השאלה לפי דבריו היא שנתגלה שכשם שביה"ח הוא מקום מרפא לחולים, הוא ג"כ מקום מסוכן לבריא. הרבה מחלות מדבקות נמצאות באוויר ביה"ח (nosocomial infections), ונבטים ווירוסים אלה הם לרוב יותר מזיקים מאלה שנתהוו מחוץ לביה"ח, מאחר שהם כבר עברו את המגע עם התרופות למיניהן והם מחוסנים נגדן. נוסף לזה, הסביבה הזרה והבלתי אישית של ביה"ח מאיימת על החולה, ובפרט הזקן או הזקנה, וגורמת לבלבול החושים ולטירוף הדעת. יוצא, שאם החולה זקוק לטיפול רפואי בבית"ח, מוטב שיאושפז שם ויצא הפסדו בשכרו, אבל כשגמר את תהליך הטיפול, מוטב שיחזור לאכסניא שלו מיד, דהיינו בית האבות, מאחר שאם נשאר שם אחרי שהתחיל להתרפא יצא שכר שהייתו בבית"ח בהפסדו, והריהו ממש במצב של סכנת נפש. ואם יו"ט ראשון חל ביום חמישי או ביום ראשון ייתכן שהחולה יאלץ לשכב בבית"ח שלשה ימים שלא לצורך והסכנה גדולה פי שלושה.

השאלה לפנינו מתחלקת לכמה סניפים: עלינו לדון בקביעת העובדות, היות והצעת השאלה ע"י המנכ"ל מפוקפקת לא מצד איזו אי-נאמנות אישית, אלא מאחר

שיש לבית האבות נגיעות משלהם (כל יום שהזקן מאושפז בבית האבות הם מרויחים תשלום מן המדינה, ואם לאו הם מפסידים, וזה יכול להגיע לסכומים עצומים); האם מצבו של הזקן הוא בבחינת פקוח נפש (או ספק פקו"נ) בגלל הסכנות הגופניות האורבות לו בשהות נוספת בביה"ח; האם יש בסכנה הפסיכולוגית הנ"ל ענין של פקו"נ; האם יש לחלק בין החוזר מביה"ח לבית האבות שהיה שם מקדמת דנא, למי שיוצא מביה"ח ונכנס לבית האבות בפעם הראשונה; האם יש לחלק בין איסורים דאורייתא לאיסורים דרבנן, כגון להסיעו ע"י נכרי. נפן תחילה לקביעת העובדות כפי שזכיתי לגלותן מתוך עיון קל בספרות המדעית הרלבנטית והתיעצות עם מומחים.

הגיל הממוצע בבית האבות הזה הוא 88 שנים, דהיינו זקנה מופלגת. ודוקא חלק זה של האוכלוסיה הולך וגדל הודות לשיפורים בתנאי החיים והתקדמות חכמת הרפואה, כך שאריכת ימים זו תגרום לשאלות כאלה יותר ויותר.

המחלות הזיהומיות המרחפות באוויר ביה"ח דבקו בערך ב-5% מכל החולים המאושפזים שם. דוקא ההתקדמות בתרופות חדשות עודד צמיחתם של חיידקים המחסונים נגד הסממנים הרגילים.¹ מתוך הנפגעים ממחלות אלה, מתים מ-1% ועד 1.5%. הן מהוות סיבה נוספת, בחינת זה וזה גורם, לעוד 3-4% מיתות מידי שנה בשנה.² בערך 30% מאלה שחזרו מביה"ח לבית האבות סבלו מפצעי לחץ חדשים או שהורעו.³

אולם אין כל זאת אומרת שיש הבדל איכותי בין ביה"ח לבית האבות, כך שזקן בבית אבות בטוח מכל הסכנות הצפויות לו שם. נתגלה שדוקא בית האבות דומה ביותר לביה"ח במובן זה, הואיל והמחלקה בבית האבות המיועדת לחולים אנושים (nursing homes) היא ממש משאב להתפתחות התנגדות אנטיביוטית והפצת חיידקים שיש בכחם לגרום מחלות אלה של בתי החולים.⁴ לפיכך, הבעיה לפנינו היא לא של מוסדות, דהיינו ביה"ח נגד בית האבות, אלא של טיב כל מוסד ומוסד. אם אין בית האבות מתנהל עפ"י חוקי ההגיינה הכיחמורים, וההנהלה אינה מקפידה על הנקיון ועל התזונה וכדומה, מובן מאליו שאין לבכר את בית האבות על ביה"ח. אבל אם נניח שבית האבות מדקדק בכל הדקדוקים כך שיש הבדל ניכר בינו לבין ביה"ח, אז מתעוררות השאלות בהן אנו דנים. ואמנם כך הוא המצב בנ"ד, ועל כן כל מקום שאזכיר בדיון זה בית האבות וביה"ח כוונתי לביה"ח הרגיל ולבית אבות מעולה כנ"ל.

אולם אחרי כל ההתיעצויות עם המומחים במקצוע לא זכיתי לברר אם אמנם אפשר לקבוע באופן מתמטי, ואפילו רק בערך, את הסכנה הצפונה לרגלי שהות בביה"ח של יום או יומים או שלשה ימים נוספים. השהות הממוצעת של זקני בית האבות הרגיל בביה"ח היא מ' 7 ועד 14 ימים. מסקנת מומחה אחד הוא, "דומני ששהות נוספת של יום אחד בביה"ח ליהודי אורתודוכסי היא אופציה מתקבלת".⁵ כנראה מתוך דבריו ששהות של שלשה ימים, כגון במקרה של שבת ושני ימים של

חג כנ"ל, אינה "אופציה מתקבלת". ומה על דבר שני ימים? מי יערוך לנו שהחידקים המזיקים לא יתדבקו בחולה דוקא בסוף אשפוזו בביה"ח? האם אנו נותנים דברינו לשעורין? והאם מותר לנו לומר ש"יהודי אורתודוכסי" חייב להסתכן יותר ממי שאינו שומר מצוות וכך לזלזל במ"ע של וחי בהם?

לשם דיוננו, נניח שאין הבדל ניכר בין מידת ההסתכנות של יום אחד נוסף לשלשה ימים נוספים, ובכולם קימת סכנה כלשהי לבריאותו וחיוו של הזקן או הזקנה החולה. ולבסוף, נחזור לבעיה זו ונטפל בה.

כלל כללו חכמים שפקו"נ דוחה את כל המצוות, חוץ מג' עבירות שבהן ייהרג ולא יעבור. בפקו"נ, שלא כבכל התורה כולה, לא אזלינן בתר רובא (או"ח סי' שכ"ט סע"ב) וחיישינן אף למיעוטא דמיעוטא: "היינו טעמא דאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב משום דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם, שלא יוכל לבוא בשום אופן לידי מיתת ישראל" (יומא דף פ"ה ע"א, תד"ה ולפקח). אפילו ספק פקו"נ דוחה: "הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר: גם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם" (רמב"ם פ"ב מהל' שבת ה"ג).

אבל אם כן קשה להבין מה שאמרו חז"ל בכמה מקומות בש"ס, שיש לסמוך על רחמי שמים ולא להתגונן בפני סכנת נפשות, מטעם הפסוק "שומר פתאים ה'" (תהלים קט"ז). האם אין זה סותר את ההלכה שפקו"נ דוחה את כל שאר האיסורים? ועי' בשטמ"ק כתובות ל"ט ע"א, שמביא דברי הריטב"א, וז"ל, ותו רבנן דאמרי אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת היינו שאסורה לשמש במוך והא אמאי כיון שיש סכנה בדבר וכי משום שפ"ה (=שומר פתאים ה') תהא אסורה בזה ומכניס עצמה בסכנה, עכ"ל, וכעין זה הקשו הרמב"ן והרא"ה ועוד, הובאו דבריהם בשטמ"ק שם. ולכן הסיקו שם שחכמים דר"מ ס"ל לא שאסור לשמש במוך, אלא שג' נשים אלו מותרות במוך, ואע"פ שיש סכנה בדבר, מ"מ שפ"ה ומותר להם אף בלי מוך. מכאן, שאין שפ"ה סיבה לאשר את האיסור ולבטל מצות וחי בהם, אלא היתר לאדם לא להמנע מאיזו שהיא פעולה עקב דאגת הסכנה.

הנה מקור אחד להסתמכות זו על העקרון של שפ"ה הוא בשבת דף קכ"ט ע"ב, לענין הקזת דם: אמר שמואל פורסא דדמא (דהיינו הקזת הדם לשם רפואה) חד בשבתא, ארבעה, ומעלי שבתא, אבל שני וחמישי לא וכו' שב"ד של מעלה ושל מטה שוין כאחד (רש"י: אדם נדון בכל יום, וב"ד יושבין בעיירות בב' וה' מתקנת עזרא ואילך, וכיון דיום הדין ופקידה היא עוונותיו נזכרים). בתלתא בשבתא מאי טעמא לא? משום דקיימא ליה מאדים בזווי (דהיינו שמזל מאדים משמש אז באופן שאינו מועיל). מעלי שבתא נמי קיימא בזווי (ע"ש ג"כ כיום ג' וא"כ איפא מדוע מותר לו להקזי דמו אז, הלא סכנה היא לו) כיון דדשו ביה רבים, שומר פתאים ה'. ע"כ. מכאן, שהיסוד של שפ"ה שייך כשרוצים לסמוך על מנהג העולם ולא להשגיח

בספק פקו"נ. נמצא שצריכים לומר שמה שקבעו הראשונים בשטמ"ק הנ"ל ששפ"ה שייך רק כהיתר להסתכן, הוא דוקא כשמנהג העולם הוא לעשות כן. והנה ענין של הקזת דם הוא דומה מאד לנ"ד. בשני המקרים, אדם נמצא במצב של טיפול רפואי, ובעצם תהליך ההבראה כרוכה סכנה לו (מאדים בזווי מכאן ומחלות ביה"ח מכאן), ונוהגים העולם שלא להשגיח בסכנה, לפי הגמ', מטעם שפ"ה.

ומה שנוגע לנ"ד, לכאורה מנהגנו (עד שנתעוררה שאלתנו) הוא לא לנסוע מביה"ח בחזרה לבית בשבת, ועל כן שייך לומר גם במקרה דנן שפ"ה, ולא יצא מביה"ח לבית האבות או לביתו עד אחרי שבת ויו"ט.

אבל באמת אין זה נכון כלל, ומה שקראנו "מנהג העולם" אינו מתיחס למה שהעולם עושה או אינו עושה בגלל חשש איסור שיש בדבר, רק למה שעושים לשם רפואה או מה שאינם נזהרים מחשש סכנה, ואמנם כן הוא בחמישה המקומות שענין שפ"ה נזכר בש"ס בהקשר הלכתי, דהיינו הקזה בע"ש בשבת קכ"ט ע"ב; ביאה ביום תשעים להריון בנדה דף ל"א ע"ב; משמשת כדרכה בשלש נשים בכתובות דף ל"ט ע"א; אכילת ענבים ותאנים בלילה היכא שיש לחוש שמכיון שהיו מגולין הטיל בהם נחש ארס בע"ז דף ל' ע"ב; ומילה ביום מעונן או כשרוח דרומית מנשבת ביבמות דף ע"ב ע"א. בכל אלה מצינו אותו הרעיון, דהיינו שהעולם אינו נזהר מחשש סכנה במקום שאמנם יש סכנה, ובכה"ג אמרו חכמים שמותר לו לאדם לסמוך על רחמי שמים משום שפ"ה.⁶ ולפי"ז אין לדבר כלל על "מנהג העולם" לא לנסוע בחזרה מביה"ח בשבת שהרי לא שייך לדבר על "מנהג העולם" בנוגע להלכה אלא בנוגע למציאות, ובפרט בשאלה שזה עכשיו נתעוררה. ואדרבה, אם יש בכלל "מנהג העולם", הוא המנהג לברוח מביה"ח בהקדם האפשרי הן מטעמים כלכליים הן מטעמי בריאות הן מטעמי נוחיות. ואם כנים הדברים, לא שייך בנ"ד כלל לדבר על שפ"ה, ואדרבה מי שנשאר במצב של סכנה ה"ה מתחייב בנפשו. וא"כ עלינו להזהר מלהשאר בביה"ח כל זמן שאין צורך לכך לשם רפואה, כי אפילו ספק פקו"נ דוחה שבת.

ועי' בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק ל"א, סי' א', ס"ק ב') שהביא בשם ספר שבט מיהודה, שכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, מותר לו לאדם לסמוך על שפ"ה, כי מה שקצרה יד האדם לדעת ולהזהר ממנו הקב"ה שומר עליו, אבל דבר שהעולם חוששין לו משום סכנה הריהו בגדר סכנה, וכתב שכן היא דעתו של הגרש"ז אויערבך שליט"א. ועיין ג"כ בספר קובץ שעורים להגר"א וסרמן הי"ד כתובות אות קל"ו שכתב על הגמ' בכתובות ל"ט ע"א "ומן השמים ירחמו משום שנאמר שפ"ה", וז"ל, מ"ש מכל ספק סכנה דדחי שבת ולא סמכינן אהא דשפ"ה, וכו'. וצ"ל דאין האדם חייב להמנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמים, אבל היכא שבידו להזהר אינו בכלל פתאים, ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן

השמים. עכ"ל. והנה זה עולה בקנה אחד עם מה שכתבנו, ש"מנהג העולם" או "דשו ביה רבים" ששייך לומר לגבם שפ"ה הוא ענין של "דרך ארץ" והנכונות להתעלם מסכנה הואיל וכך נוהגים רוב האנשים.

ואם זה נכנס לכלל ספק פקו"נ, ע"י בחזון איש (אהלות סי' כ"ב אות ל"ב ד"ה בפ"ת) שכתב וז"ל, אלא לא מקרי ספק פקו"נ בדברים עתידים שבהוה אין להם כל זכר, ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות ופעמים מה שחשבנום להצלה מתהפך לרועץ, והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות, עכ"ל. (ובאמת דבריו דומים לשיטת י"א המובאה ברבנו ירוחם, ראה להלן). ולפי קנה מדה זה, נ"ד ודאי הוא בחינת ספק פקו"נ שהרי המחלות האלה פוקדות בערך 5% מכל הנכנסים לביה"ח, ואינם בגדר "עתידות" ודברים רחוקים ש"אין להם כל זכר".

אולם בספר בנין ציון סי' קל"ז קבע שהכלל שאין דבר העומד בפני פקו"נ, ושבפקו"נ אין הולכין אחר הרוב הוא דוקא כשיש ודאי ספק נפשות לפנינו, כגון בנפל עליו הגל שיש ספק אם הוא חי או מת ואם הוא ישראל או עכו"ם, אבל זה ודאי שהגל נפל וסיכן בן אדם השוכב תחתיו, דאז חיישינן למיעוטא. אבל כשאין לפנינו פקו"נ או ספק פקו"נ ברור רק חשש למה שיוכל להוולד אח"כ, בזה אזלינן בתר רובא, ועל זה אמרו רז"ל מן השמים ירחמו משום שנאמר שפ"ה. ולפי"ז תירץ קושית הראשונים על רש"י (שלפי דבריו אותה הקושיא מכוונת אף יותר לר"ת, ע"י כתובות דף ל"ט ע"א תד"ה שלש נשים) בענין ג' נשים שמשמשות במוך, שאיך התירוה חכמים להכנס לספק פקו"נ. אבל לפי שיטתו א"ש שאין הסכנה לפנינו רק ספק ואפילו ס"ס על להבא. והבנין ציון חיוק דבריו, דאל"כ איך מותר לאדם לירד לים או לצאת למדבר וכד' הלא תמיד גוברת הסכנה בנסיעות כאלה ויש מיעוט ניכר שטובעים או נהרגים, א"ו שהחילוק הוא בין כשהמצב המסוכן הוא לפנינו, שאז חוששין למיעוטא, לבין כשאין לפנינו רק בגדר האפשר שאז מותר להסתכן מטעם שפ"ה.

והבנין ציון מביא עוד ראיה לדבריו מן הגמ' ברכות דף ל"ג ע"א לענין מ"ש במשנה ריש אין עומדין, שאפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק את תפילתו, א"ר ששת לא שנו אלא נחש אבל עקרב פוסק. והרמב"ם בפיה"מ וכן הברטנורא פירשו שהנחש לרוב פעמים אינו נושך אבל עקרב מנהגו לנשוך תמיד, ולכן בנחש אינו פוסק ובעקרב כן פוסק. ולכאורה מה בכך שהנחש לרוב אינו נושך, הלא בפקו"נ לא אזלינן בתר רובא, א"ו שמכיון שאין הסכנה לפנינו כעת לא נכנס בגדר פקו"נ שנאמר שחיישינן למיעוטא, וסומכים על שפ"ה, ורק בעקרב שתמיד נושך נקרא שהסכנה לפנינו ועל כן פוסק.

מדברים אלו יוצא שהבנין ציון מחדש לנו שני דברים, א' הכלל של פקו"נ הוא דוקא כשהסכנה היא לפנינו, וב' הוא קובע מסמרות להגדרת "לפנינו", שאם יש רוב אז נקרא לפנינו ואם אין רוב אז אין זה בגדר לפנינו. אבל אפשר לפקפק מכמה טעמים גם בעיקר חידושו, דהיינו שהשימוש בכלל

שפ"ה מצומצם למקרים שהסכנה אינה לפנינו (ולא למקום שיש מנהג העולם כך) וגם בהגדרתו, שהגדר של "לפנינו" הוא נקבע ע"י הרוב. א', שכל חמישה המקומות שנזכר בש"ס שפ"ה מפרנסים את הפירוש שלנו שהוא ענין של דשו ביה רבים (דהיינו מנהג העולם או מנהג דרך ארץ), אבל אין הדבר ברור כ"כ לגבי פירושו של הבנין ציון, שהרי לא נזכר בשום אחד ממקורות אלה הענין של לפנינו או שרוב קובע אם נקרא לפנינו או לא. וב', שלא תמיד ברור אם הנידון דומה לנחש ועקרב או למפקחין את הגל. למשל, בגמ' יבמות דף ע"ב ע"א, א"ר פפא הלכך יומא דעיבא (רש"י: יום המעונן) ויומא דשותא (רש"י: יום שרוח דרומית מנשבת והיא קשה מכל הרוחות) לא מהלינן ביה וכו' והאידנא דדשו ביה רבים שפ"ה. והנה אף שיש לומר כהבנין ציון שלרוב אין המילה מזיקה לולד בתנאים כאלה, ובזה דומה לנחש ולא לעקרב, אבל אולי הוא דומה למפקחין את הגל שהרי יש לפנינו תינוק רק הימים שלא כלו לו חדשיו וגם יום מעונן או שרוח רעה מנשבת, והוי כאילו הסכנה לפנינו. ואף שיש לחלק, מ"מ פשטות הגמ' מוכיחה שהוא ענין של מנהג העולם במקום סכנה. וכן הוא לענין אוכל ענבים ותאנים בלילה בסנהדרין ק"י ע"ב, ותשמיש המטה ביום תשעים להריונה של האשה בנדה ל"א ע"א, שיש ספק הכרוך בדבר, שמא אין זה יום התשעים ושמא לא הטיל הנחש ארסו בפירות, ורק מפני שפ"ה סומכים על מנהג העולם. וג', קשה על עיקר הנחתו שהגדרת "לפנינו" תלוי ברוב, שהלא על זה עצמו אנו דנים שאם הוא לפנינו אין הולכים אחר הרוב ואם אין הוא לפנינו כן הולכין אחר הרוב, וא"כ לא ייתכן לומר שהרוב קובע אם הוא לפנינו אם לאו. וד', מה שהביא רביה מגמ' ברכות לענין נחש ועקרב שאינה ראייה כלל, שיש להשיב שטעם המשנה שבנחש אינו מפסיק והרמב"ם נימק שזה מפני שהנחש לרוב אינו נושך, היינו שרוב מיני נחשים מפחדים מבני אדם ואין בהם ארס ואינם נושכים כלל, ואם קרה שסתם נחש כרוך על עקבו אין זה אלא כאילו שרץ קטן שאין דרכו להזיק פסע על רגלו שאין בזה סכנה כלל רק במקרים נדירים כגון שמרגיזו וכד'. אבל איה"נ אם הנחש היה ממינים הארסיים שידוע שמתקיפים אנשים, ודאי אין דינו שונה מזה של עקרב, ואפילו אם מינים ארסיים אלה לרוב אינם נושכים רק שדרכם לנשוך מזמן לזמן הרי זה כלפנינו, והרוב קובע רק אם הוא המין החשוד או לא, אבל לא על הנחש המיוחד הזה, שהלא בזה אין הולכין אחר הרוב שהוא בכלל ספק פקו"נ. וקצת ראייה לדבר מהירושלמי הובא בתד"ה אבל ברכות דף ל"ג ע"א שאם היה נחש מרתיע לבוא כנגדו פוסק לפי שבא כנגדו בכעס מתכוין להזיקו, א"כ לא כל הנחשים שווים ומשמע כדברינו. ויתירה מזו מוכח כדברינו מפסקו של הרמב"ם בפ"ו מהל' תפילה ה"ט, וז"ל, וכן אם ראה נחשים ועקרבים באים כנגדו אם הגיעו אליו והיה דרכן באותן המקומות שהן ממיתין פוסק ובורח ואם לא היה דרכן להמית אינו פוסק. ע"כ. הרי שכרך נחשים ועקרבים יחד וכתב שהכל תלוי במין הנחש ההוא, ודוק. ולפע"ד יותר נראה לומר שהגדרת לפנינו היא כשיש לפנינו גם המזיק המסכן

והאדם המסוכן בקירוב מקום, וכל זמן שטיב המזיק הוא ברור אפילו אם לרוב אינו פוגע באדם נחשב כלפנינו ואנו חוששים אף למיעוטא דמיעוטא. לפיכך במפקחין את הגל, יש לפנינו הגל והאדם השוכב תחתיו, ואף אם לפי כללי רוב אין להצילו בשבת מ"מ כיון שנחשב לפנינו פועל הדין של פקו"נ שלא נשגיח ברוב ונחוש אפילו למיעוטא דמיעוטא. אבל למשל בדין מילה ביומא דעיבא אעפ"י שיש לפנינו גם התינוק וגם מעשה המילה, מ"מ אין טיב המזיק ברור שהרי אין מטבע מעשה המילה להמית. וכן לענין ענבים ותאנים מכיון שאין ידוע אם הפירות הורעלו ע"י ארס הנחש אין לפנינו מזיק ברור, ואינו ענין כלל לרוב. וכן כל השאר שהזכרנו. ולענין נחש ועקרב, לא נחשב כלפנינו מה שיש לפנינו בעל-חי מסויים, רק צריכים שיהא ידוע כמזיק המסכן חיי אדם, וכנו"ל העקרב תמיד בחזקת סכנה ואילו בנחש תלוי באיזה מין נחש מדובר, אם מכיר את מין הנחש כארסי ונושך מטבעו הרי אינו שונה כלל וכלל מעקרב, ומה שאינו ידוע אם הוא ממין זה או מהמינים שאינם מזיקים בזה אזלינן בתר רובא, אבל אם ברור שהנחש הוא מחיות הרעות הרי זה לפנינו בין אם אינו נושך רוב הפעמים בין אם אין ארסו הורג את האדם רוב הפעמים, והרוב מועיל רק לזהות אם הוא מזיק או לא. לפי סברתנו זו אין קושיא על ההיתר לירד לים או לצאת למדבר שהקשה הבנין ציון שיהא אסור, שאף שיש לפנינו ים עדיין לא ברור שהוא בגדר מזיק ומסכן בתנאים הקיימים כעת. וכן לענין שלש הנשים, שהעיבור כשלעצמו אינו מזיק וא"כ אין זה נחשב כפקו"נ לפנינו ולכן סרה קושית הראשונים על רש"י וקושית הבנין ציון על ר"ת.

נמצא שבג"ד, הבנין ציון יורה לאיסור, שהלא המחלות לרוב אינן פוקדות את החולים בביה"ח ולכן אינו נידון כסכנה לפנינו ואין להשגיח במיעוט, ומה שאפשר שיצמח מזה פקו"נ לאחר זמן, ע"ז אומרים שפ"ה, שנ"ד הוא כנחש ולא כעקרב. אך לפי מה שהערנו אנו היה נראה להיפך, ושיש לדמות נ"ד לא לנחש אלא למפקחין את הגל, שהרי לפנינו החידקים הארסיים והחולים החלשים כמו שיש לפנינו גל אבנים ובן אדם המוטל תחתיהן, רק שאינו ידוע את האבנים יש בהן כדי להמיתו במקרה זה, או אם יש בכח החידקים הסובבים את החולה בכדי להזיקו עד מות במקרה זה, ומקרה אחד יקרה את כולם. ועוד, שאם באנו לדמות נ"ד לנחש ועקרב, לפמ"ש יותר נכון לדמותו לנחש שהרי השימוש ב"רוב" לפי דברינו הוא להוודע אם אמנם יש לפנינו מין שיכול לסכן את האדם ואפילו אם רוב פעמים אינו נושך או מזיק עד לידי מות, ולא לקבוע אם המין הוא בגדר פקו"נ עפ"י מספר הפעמים שהוא כן או לא נושך. וברור שהחידקים הנושאים את המחלות המדביקות הם לפנינו ממש אף אם דרך כלל הם מצליחים להמית פחות מרוב של החולים בביה"ח. אולם, אחרי כל הפקפוקים, חייבים אנו להתחשב בדברי הבנין ציון לא רק מפני כבודו של גאון עצום זה שהיה שר התורה בדורו, אלא גם מפני שסברתו לחלק בין לפנינו ללא לפנינו מתקבלת על הדעת, אף כי יש מקום לטוען לטוען נגדו לגבי הגדרת לפנינו, ולפי דעתו, כנו"ל, אין בג"ד פקו"נ לפנינו ולפיכך מן הדין יש

לאסור להסיע את הזקנים בשבת מביה"ח לבית האבות. ויתירה מזו, ייתכן שלפי הבנין ציון אסור לעשות כן אפילו ע"י נכרי, שהרי דין נחש נאמר לגבי הפסק בתפילה, וזה לכל הדעות הוא מדרבנן, וא"כ ה"ה בכל מקרה של סכנה שאינה לפנינו שאסור לעבור אפילו על שבות.

והנה השיטה המחמירה ביותר בדברי הראשונים היא שיטת הי"א שהביא רבנו ירוחם (הובאו דבריו בב"י או"ח סי' שכ"ח) דכל דבר שאין בו סכנה עתה אעפ"י שיכול לבוא לידי סכנה אין להתירו, וזה ממש כדברי הבנין ציון. אבל רבנו ירוחם מסיים שם, "אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא איסור דאורייתא". נמצא שאפילו לשיטה זו יהיה מותר בנ"ד להחזיר את הזקן או הזקנה לבית האבות מביה"ח בשבת ע"י אינו יהודי, ולא כמו שדייקנו מדברי הבנין ציון. ועי' במאמרו של הרב בנימין רבינוביץ-תאומים ב"נועם" כרך ה' שהסיק מכמה טעמים שאין להחמיר כדעה זו ברבנו ירוחם, ושמחללין את השבת אף על סכנה העלולה לבוא בתנאי שיש במניעת דבר זה סכנה, וכהוראת רבנו חיים הלוי הידועה, ע"ש, אבל אם רק עלול לבוא לידי סכנה לא הותר דבר שאין במניעתו סכנה.

ולבסוף, יש עוד טעם חשוב להתיר בשבות דרבנן, והוא שבנ"ד מדובר על זקן או זקנה שזה עכשיו נותנים לו לצאת מביה"ח ואין צל של ספק שהוא נחשב כחולה שאין בו סכנה, ולחולה שאב"ס הלא מותר לעבור על איסור דרבנן.

עד כאן ייחדנו את הדיבור על שאלת הסכנות הביולוגיות הכרוכות באשפוז מוארך בביה"ח, אבל יש גם בעיה של בלבול חושיו ואבדן היציבות הפסיכולוגית של זקן חלוש שנמצא מחוץ לסביבתו הרגילה לזמן ממושך, ואין ספק שכל יום נוסף ששוהה חוץ למחיצתו, בה במידה גובר צער וועגמת נפשו והעדר כשרון ההתמצאות שלו, וזה יכול לסכן את בריאותו.

ועל זה עי' בבאור ההלכה לאו"ח סי' שכ"ח ד"ה ומצטער שכתב, "וכ"כ המאירי וז"ל יולדת שמחללין לא סוף דבר למה שהוא נעשה לרפואה אלא אפילו במה שנעשה ליישב דעתה וכו', מתוך פחדה יכולה להסתכן, עכ"ל". וכן פסק להלכה ולמעשה בנידון דומה הגאון מוהר"מ פיינשטיין זצ"ל, עי' באגרות משה אה"ע סי' ס"ח. ומכיון שאין סברא לחלק בין יולדת לזקנים חלשים, יש כנראה להתיר להחזירם לאכסניא הרגילה שלהם ואפילו ע"י ישראל וכדין יולדת.

סיכום:

(א) לפי רוב האחרונים מותר להסיע את הזקנים בחזרה מביה"ח למקום משומר ובטוח יותר אפילו ע"י ישראל. אם אין בית האבות מעולה, אין להתיר מטעמים רפואיים ביולוגיים, אבל יש להתחשב בטעמים פסיכולוגיים, עי' להלן אות ד' וה'.

(ב) אבל מכיון שיש ספק במציאות אם יום או יומיים או שלושה ימים (במקרה של שבת וי"ט הסמוכים זה לזה) מוסיפים סכנה, שהלא יש לומר שאם שכב

באוריה שכזו כבר שבוע ימים ולא נחלה מהמחלות המדבקות שבביה"ח שוב אין צריך לחוש, נראה להחמיר באיסורים מדאורייתא וכשיטת הבנין ציון שלפי דבריו הוי כשלא לפנינו.

(ג) ברם, לא נראה כלל להחמיר באיסורין מדרבנן כפי שמשמע מהבנין ציון שהסתייע מגמ' ברכות לענין תפילה, שהרי אף לשיטת הי"א ברבנו ירוחם שהוא המחמיר ביותר מבין הראשונים, מותר באיסורים מדרבנן. ויתירה מזו, בנ"ד נחשב כחולה שאב"ס ולכן מותר ואף מחוייבים להחזירם מביה"ח בשבת ע"י גוי.

(ד) כל הנ"ל הוא לגבי מחלות ביולוגיות. אבל יש גם סכנה שתתבלבל דעתו בגלל האוריה הזרה בביה"ח, ולכן יש צד להתיר גם במלאכות דאורייתא וכדין יולדת.

(ה) אבל זה רק במי שחוזר מביה"ח לבית האבות, שהרי התאקלם בבית האבות ומחשיבו כבית-הוא, אבל מי שיוצא מביה"ח ורוצים לקבלו בפעם הראשונה בבית אבות אין להתיר אפילו באיסור מדרבנן מצד חשש של בלבול דעתו, שהרי לגבי הזקן אין הבדל כעת בין ביה"ח לבית האבות.

(ו) לפיכך נלע"ד להציע למעשה:

1. אם התנאים ההיגייניים של בית האבות הם טובים בהחלט מאלה הקיימים בביה"ח, מותר להסיע את החולה לבית האבות בשבת אפילו ע"י יהודי אם הוא חוזר לבית האבות. אבל אם הוא מתקבל בפעם הראשונה מותר רק ע"י אינו יהודי.

2. אם אין בית האבות שונה במידה ניכרת מביה"ח לגבי אמות המידה ההיגייניות, תלוי: אם הוא חוזר לשם, מותר להחזירו דרך כלל אפילו ע"י יהודי. אבל כשידוע שהזקן או הזקנה חזקים בדעתם ולא יתבלבלו ע"י השהייה הנוספת, ובפרט אם הם רוצים להשאר ולא לחלל את השבת, אין להסיעם בשבת אפילו ע"י גוי, שהרי אינם שונים בזה מיולדת, ולא כל יולדת סובלת מבלבול ואבדן היציבות. ואם הוא נכנס לבית האבות בפעם הראשונה, אין להתיר לעבור אפילו על שבות דרבנן.

את הנלע"ד כתבתי, ושומר פתאים ישמרני מכל שגיאות ומנסתרות ינקי, ואל אכשל בדבר הלכה בתורת ה' תמימה מחכימת פתי.

הערות

1. Lawrence Dall and Wm. C. Beck, "Controlling Infections: Basic Concepts for Clinicians," in *Infections in Surgery*, July 1984
2. מתוך מכתב פרטי אלי כתובה לשאלתי מאת Prof. Herbert Lukashok, Albert Einstein College of Medicine, Yeshiva University, July 6, 1987

3. D. Tretsch, W. Simpson, and J. Burton, "Relationship of Long-Term and Acute-Care Facilities," in Journal of the American Geriatric Society, 33:819, 1985
4. Alan A. Harris, Stuart Levin, and Gordon M. Trenholme, "Selected Aspects of Nosocomial Infections in the 1980's," in The American Journal of Medicine, July 31, 1984

5. ראה לעיל, הערה 2.

6. אגב, כדאי להעיר שמה שחז"ל השתמשו בפסוק שפ"ה לשם מטרה זו הולם באופן נפלא את ההקשר של הפסוק בתהילים פרק קט"ז. שם כותב המשורר על הצרות שפקדו אותו כיחיד: "אפפוני חבלי מות, ומצרי שאול מצאוני, צרה ויגון אמצא, ובשם ה' אקרא אנא ה' מלטה נפשי". אבל כאן מפסיק את זרם ההתמרמרות והתחינה בלשון יחיד ומביע בטחונו בה' בלשון רבים, עד שחוזר ומתנחם ומשבח את ה' על שהצילו מן המועקה: "חנן ה' וצדיק ואלקינו מרחם, שפ"ה דלותי ולי יהושיע" וכו'. כלומר: חווית הסכנה האורבת לו מגיעה עד צפור נפשו ומזעזעת אותו כיחיד העומד בדד מול הכליון, והוא מתחנן לפני בוראו להצילו מאסון. וכמעט קט הוא לפתע מודה לזה שלא הוא בלבד נמצא בעת צרה אלא שהיא נחלת הרבים ושאלקינו מרחם ושה' הוא שומר לא רק אותו אלא כל הפתאים, ל' רבים, והכוונה במונח "פתוי" הוא לא לשוטה וחסר דעה אלא לילד שהוא חסר אונים ובתמימותו הוא מתלווה אל ההמון ועושה כמותם, ועי' סנהדרין דף ק"י ע"ב, "ר"ע אומר באים הם (קטני רשעי ישראל) לעוה"ב שנאמר שפ"ה שכן קורין בכרכי הים לינוקא פתיא." ומיד כשעולה על דעתו שהוא חלק מן הרבים הסובלים ושסכנה צפויה להם ושה' מרחם על הרבים ושגם הוא כ"ינוקא" שהצטרף להם יזכה לשמירה מן השמים, לבו מתאושש ומרוב התעודדות הוא בוטח שסר מר המות ונפשו יכולה לנוח: "דלותי ולי יהושיע, שובי נפשי למנוחיכי" וכו'. והפירוש הזה הוא הפשט בדברי חז"ל כשהשתמשו בפסוק זה להתיר לאדם לא להמנע ממצב של פקו"נ כשהוא חלק מן הרבים ש"דשו ביה" וקיבלו את הדבר הזה כמנהג העולם.